

הבניית זהויות

בטקס יום ההולדת:

תפיסות ופרקטיקות של גננות

בגן הילדים הישראלי

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

הדרה מאיר

בית הספר לחינוך

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

אדר, תשע"ח

רמת גן

תקציר

במהלך העשורים האחרונים ניכרות בישראל היחלשות המרכז התרבותי לאומי ההגמוני והתרופפות הערכים הקולקטיביים, עליית האינדיבידואליזם והדגשת זכויות הפרט. המציאות החברתית בה מודגשת זהות לאומית בעלת נרטיב מאחד הולכת ומשתנה, וכיום ישנה לגיטימציה הולכת וגוברת לקיום זהויות אלטרנטיביות הנשענות על אידאולוגיות שונות. במקביל, מדיניות החינוך גם היא השתנתה ועברה מריכוז שירותי החינוך בידי המדינה למדיניות של ביזור סמכויות. עם זאת, מערכת החינוך אימצה מנגנוני בקרה פורמליים למוסדות ולרשויות המקומיות, ואף לגן הילדים נקבעו תקנים לבחינת איכות החינוך, המחלישים את המאפיינים הבלתי פורמליים שלו.

על רקע זה, המחקר הנוכחי חוקר את תפיסותיהן ועשייתן החינוכית של גננות ביחס ליום ההולדת הנערך לכל ילד בגן, ארוע הנמצא בזיקה להבניית זהויות אישיות וקבוצתיות. להלן שאלות המחקר:

מהן הפרקטיקות של הגננות בטקסי יום ההולדת, באיזו מידה הן באות לידי ביטוי בחיי השגרה בגן ובמה הן נבדלות מאלה של הטקס הקנוני?

מהן תפיסות הגננות בנוגע לפרקטיקות שלהן בטקסי יום ההולדת? מהם מרכיבי הזהות האישית והקבוצתית של 'האזרח הראוי' אליה הן מחנכות? האם ניכרים בה סממנים של ניסיונות לעצב מחדש את הזהות הקודמת או לצקת בה זהויות חדשות, וכיצד?

אם אכן ישנם שינויים בפרקטיקות ובמשמעויות שהגננות מייחסות אליהן, מה ניתן להסיק מכך על דמות הגננת כסוכנת חברות? באיזו מידה היא מובילה שינויים כשחקנית אקטיבית המכוונת לחלופות בעיצוב זהות אישית וקולקטיבית?

המחקר התבצע בגישה איכותנית על פי המסורת האתנוגרפית. מטרתו היא לחשוף את הרבדים הגלויים והסמויים בדפוסי ההתנהגות של בני אדם ולהנהיר אותם תוך כדי התמקדות במה שאנשים אומרים, במה שהם עושים ובחפצים שבהם הם עושים שימוש.

במחקר נכללו שלוש קבוצות של מנהלות גן מהמגזר היהודי בגני ילדים לגילאי 3-6 שנים: שמונה גננות המנהלות גן ממלכתי; ארבע ממרכז הארץ וארבע מן הפריפריה; שש גננות המנהלות גן ממלכתי דתי; שלוש ממרכז הארץ ושלוש מן הפריפריה; שתי גננות המנהלות גן פרטי שתיהן מן המרכז.

בשלב הראשון נערך מחקר גישוש, שכלל תצפיות בחמישה טקסי יום ההולדת שנערכו בחמישה גנים שונים. בשלב השני נערכו תצפיות וראיונות עומק חצי מובנים. סך הכול נערכו תצפיות על 48 טקסי יום ההולדת, נערכו 16 תצפיות בימי שגרה וראיינו 16 גננות.

התצפיות והראיונות הוקלטו ולאחר מכן עובדו לפי שיטתם של שטראוס וקורבין (Strauss & Corbin, 1990) הכוללת שקלוט התצפיות והראיונות, ניתוח תוכן תוך יצירת קטגוריות ראשיות, קטגוריות משנה וחשיפת מערכת הקשרים ביניהן.

הממצאים מלמדים שרוב הפרקטיקות של הגננות בטקסי יום ההולדת קשורות למערכת הנורמות המקובלות בחברה ולתפיסות הגמוניות המשתקפות בחיי השגרה של הגן. לדוגמה, הן מדמות את הגן לקהילה קטנה המתבססת על סולידריות חברתית בחיי השגרה. בדומה לכך, בטקס הן מטפחות את היכולת להשתתף באופן פעיל ולכבד את האחר ביום הולדתו. שינויים בעיצוב ממדי זמן ומרחב בטקס העכשווי בהשוואה לטקס הקדמון מלמדים על מכוונות גדולה יותר להתחשבות בצורכי הילדים וההורים.

בנוגע לשאלת המחקר השנייה, הממצאים מציגים ארבע תפיסות-על עיקריות של הגננות על אודות זהות 'האזרח הראוי' אליו הן מחנכות באמצעות טקסי יום ההולדת. התפיסה הראשונה היא תפיסת חברות להתנהלות הראויה במסגרות חברתיות שמחוץ לתא המשפחתי. בתפיסה זו אוחזות כל הגננות במחקר זה והיא מכוונת לטפח ארבע יכולות עיקריות. אלה כוללות את היכולת לקבל סמכות ולהשתלב במסגרות חברתיות שמעבר לתא המשפחתי, היכולת להפנים ציפיות חדשות בהתאם לקטגוריית הגיל החדשה, היכולת להשתתף באופן פעיל ולתת לזולת ביום הולדתו והיכולת להבין שהאוטונומיה מוגבלת והשוויון חשוב. התפיסה השנייה היא תפיסת אינדיבידואליזם. בדומה לתפיסה הקודמת, גם בזו אוחזות כל הגננות והיא מכוונת לטפח אצל הילדים את ערכם כאינדיבידואל אוטונומי. המכוונות של הגננות היא להעצמה אישית-רגשית ולטיפוח של קשר אישי רגשי שלהן כגננות עם כל ילד וילדה כפרט, להבדיל מההתייחסות אל כל אחד מהם כחלק מהקבוצה. עם זאת, האינדיבידואליזם מתערער מאחר שהגננות קשובות גם לצורכי שאר הילדים המעוניינים להשתחרר מכבלי ההבניה הטקסית הדורשת משמעת, חוזרת על עצמה ומאדירה ילד אחר מן הקבוצה. לכן חלקן משנות את ההבניה של המציאות הטקסית ומצמצמות את מספר הטקסים בגן על ידי איחוד של שני חוגים בכל טקס.

התפיסות השלישית והרביעית הן תפיסות חדשות אשר לא הופיעו בספרות המחקרית – תפיסת מימוש עצמי ותפיסה קהילתית. תפיסות אלה הובחנו בקרב חלק מהגננות. תפיסת מימוש עצמי מדגישה את אפשרויות הילד להתנסות, לבחור ובעיקר לגלות ולבטא פן ייחודי ואוטנטי באישיותו. למרות זאת, המימוש העצמי של החוגג מתעצב ומוגדר בהתייחס לקבוצת הילדים מאחר שהגננות ערות גם לצורכי שאר הילדים להיות יותר פעילים מאשר בעבר, ובכך הן ממתנות את המימוש העצמי של החוגג.

התפיסה הקהילתית מדגישה את טיפוח הקשרים בין הבית לגן, תוך הקטנת החיכוך בין הגננות וההורים כשותפים העיקריים לחינוך הילד. טקסי יום ההולדת בשיתוף ההורים מחזקים את הקשר של ההורים עם הגן ומעצימים את החוגג. עם זאת, רוב הגננות

מדווחות על קשר א-סימטרי בו ההורים נוטים לבדוק את גבולותיהן ולנהוג כלפיהן בחוסר כבוד ובביקורתיות גבוהה. חלקן טוענות שבטקסים הנערכים בשיתוף ההורים הן חשופות לבחינה של תפיסותיהן, ולכן הן מעדיפות לחגוג ללא שיתוף ההורים. לפיכך, באשר לשאלת המחקר השנייה, חולצו מרכיבי הזהות האישית והקבוצתית של 'האזרח הראוי' אליה הגננות מחנכות ונמצאו מסרים חדשים המכוונים לזהויות חדשות של 'האזרח הראוי'.

באשר לשאלה השלישית על אודות דמותה של הגננת כסוכנת חברות, נמצא כי היא מובילה שינויים כאשר חינוך אקטיבית המנחילה נרטיבים חדשים לצד הנרטיב המאחד. הממצאים מלמדים כי טקס יום ההולדת הוא אתר של ידע עבור הגננות מאחר שהוא מאפשר לגננות ולקהילה גמישות ושינויים בתהליך, האינסופי, כנראה, של משא ומתן על האידאולוגיות והאמיתות אליהן יש לחנך. למרות נטייתו של טקס יום ההולדת בגן לשכפל ולבסס מסרים בהדגשת הנרטיב המאחד, הגננות תמיד בודקות, עורכות ניסיונות, מפרקות ומרכיבות מחדש את מרכיבי הטקס ומותחות את גבולותיו. למשל, הן עוסקות בפירוק והרכבה מחדש של ממדי זמן ומרחב בטקס, ומתחשבות בצורך של הילדים להתנהל פחות במסגרת הקולקטיב ויותר במסגרת חופשית. הגננות מגלות יכולות של סוכנות אקטיביות המתנגדות להבניות הנכפות עליהן.

תרומת המחקר היא בחשיפת העולם הרעיוני-אידאולוגי של הגננות, המסרים והערכים שאליהם הן מחנכות וחשיפת הפרקטיקות בהן הגננות משתמשות על מנת לכוון את המסרים הללו. מחקרים רבים שנערכו על אודות חינוך בגן התמקדו בהיבטים פסיכולוגיים או פדגוגיים. לעומת זאת, ההיבטים הסוציולוגיים המתייחסים לגן כאל מיקרוקוסמוס של החברה הישראלית נדחקו לשוליים. ההתמקדות בתופעה חברתית מצומצמת, טקס בגן, מאפשרת ללמוד על נורמות החברה הישראלית של ימינו ועל הרעיונות העכשוויים באשר ל'אזרח הראוי' שהחינוך שואף לטפח. במחקרים שנעשו בעבר על טקסי יום הולדת שנערכו מנקודת מבט סוציולוגית אנתרופולוגית הודגש הרעיון של החברות לנורמות ההתנהגויות 'הנאותות' בחברה ולאתוס הביורוקרטי של המדינה. אולם בשונה ממחקרים אלה שהסתמכו על תאוריות, המחקר הנוכחי מתמקד בגננות ובתפיסותיהן, והניתוח קשוב לנתונים שנאספו בשדה. הליך מחקרי זה של בניית תאוריה המעוגנת בשדה מסייע בהרחבת ההבנה של תפיסות החברות והאינדיבידואציה ובחשיפתן של תפיסות חדשות ומרכיביהן.

המחקר הנוכחי מציע מודל חדש שנבנה בעקבות ניתוח הממצאים. ביסודו שילוב של ארבע תפיסות-על שנחשפו במחקר זה. המודל עשוי לסייע למערכת החינוך הממלכתית, הממלכתית דתית והפרטית לגילאי 3-6 שנים, ולאפשר לחוקרים למפות את גני הילדים הללו בהתאם למרכיבי זהות 'האזרח הראוי' שמעצבת כל גננת. ראשית, ניתן יהיה לבחון את הבסיס הערכי-אידאולוגי של הגננת ואת קיומה או חסרונה של כל אחת מהתפיסות.

ניתן יהיה לבדוק אילו מבין המאפיינים והפרקטיקות המרכיבות כל אחת מהתפיסות מיושמים בעבודתה החינוכית, כלומר אילו מטרות מבין אלה שחולצו במודל הגננת מטפחת ובאילו דרכים. לדוגמה, בנוגע לתפיסת מימוש עצמי, נבחן אם היא מטפחת מימוש עצמי ואיך היא עושה זאת. האם זהו מימוש עצמי על ידי מתן לגיטימציה לחוגג או למשפחתו להשפיע על מרכיבי הטקס ומאפייניו, או על ידי מתן לגיטימציה לתנועה במרחב. שנית, המודל עשוי לסייע לבחינה מחודשת של מעגלי התמיכה והייעוץ לגננות, מערך ההשתלמויות ומבנה ההדרכה והפיקוח. המודל יכול להציע אופציות לשימור מערך של הסכמות הגמוניות בנוגע לאידאולוגיות על ברכיהן מתחנכים ילדי הגן לצד הבסיס הרעיוני הרחב המאפשר מרחב פעולה ותמרון של הגננת בהתאם ל'אני מאמין' חינוכי שלה.